

MENEKÜLÉS A BUBORÉKBA

ROPOLYI LÁSZLÓ

Mindent, mi nem ennivaló,
megrágtam és kiköptem.
Magamtól tudom, mi a jó
s hogy egyremegy, szappangolyó
vagy égbolt van fölöttem.¹

A közösségi média lehetőségeit kiaknázva az utóbbi 8-10 év alatt radikálisan megváltozott a netkultúra. Úgy tűnik, viharos gyorsasággal és nagy hatékonysággal alakult át az internethasználók tömegeinek a közösségi média által közvetített „valósághoz”, „tényekhez”, „igazsághoz” való viszonya. Az átalakulás univerzalitása és mélysége új kultúra, új kor eljövételének az érzetét kelti. Egy ideje neve is van az új kornak: azt mondjuk, hogy kezdetét vette a posztigazság korszaka.

A korszak jellegzetességeit nem nehéz azonosítani: hamis hírek, dezinformációk, összeesküvés-elméletek és hasonlók megállíthatatlan terjedése a neten és fokozódó népszerűsége mindenekelőtt az internetezők körében. Mindezek nem függetlenek a nethasználókat saját véleménybuborékaikba záró kommunikációs eljárások népszerűvé válásától. A posztigazság korszakának hálópolgárai véleménybuborékaikba menekülnek a net közvetítésével rájuk zúduló „valósággal” való találkozás elől. A változásokat megérteni és megmagyarázni azonban egyáltalán nem tűnik egyszerűnek. Az világos, hogy a netkultúra – és a hozzá fűződő várakozások – nagyot változtak, de se az okok, se a következmények nem azonosíthatók túl jól.

Mindazonáltal úgy tűnik, hogy Erich Fromm személyiségfelfogásának néhány aspektusa valószínűleg hozzájárulhat az internethasználat korábbi, valamint megváltozott, mai gyakorlatának az ezek egyes következményeinek a megértéséhez. Fromm – a korszak sok más gondolkodójához hasonlóan – már az 1940-es években kereste a fasizmus térhódításának lehetséges magyarázatait. Törekvéseinek egyik első eredménye az 1941-ben az Egyesült Államokban megjelent „szociálpszichológiai” könyve, a *Menekülés a szabadság elől*.²

¹ József Attila: *Könnyű, fehér ruhában*. (1937. június) Több kiadás.

² Érdekes látni, hogy Fromm könyve Amerikában és Németországban is változó címekkel jelent meg. Az eredeti kiadás: *Escape from freedom* (NY, Farrar & Rinehart, 1941), egy újabb kiadás: *The Fear of Freedom* (London, Routledge & Kegan Paul, 1942). A korabeli német kiadások pedig: *Die Furcht vor der Freiheit* (Zürich, 1945),

Ennek a műnek két fontos összetevője: Fromm meggyőző magyarázatai a modern személyiség reformáció korabeli kifejlődését meghatározó alapvető tényezőkről és az érvényesülésük nyomán formálódó modern karakterstruktúráról, valamint a személyiség karakterstruktúrájának a faszizmus uralomra jutásához is hozzájáruló 20. századi megváltozásáról. Míg a 15-16. századi folyamatokban az individuális szabadság iránti igény dominált, addig a 20. század első felében a szabadságtól való félelem, a szabadságtól való menekülés törekvései váltak meghatározóvá.

Alaptézisünk szerint a szabadsághoz való individuális viszony hasonlóan radikális megváltozását azonosíthatjuk az internethasználat negyvenéves történetében is. A kezdetektől a 2010-es évekig terjedő harminc évben a nethasználó hálópolgár (e-személyiség)³ individuális szabadságának vonzásában tevékenykedett az interneten, de az utóbbi 10 évben ez a helyzet alaposan megváltozott, és ma, a szabadságtól való félelem terjedésével a netezők sokasága egyre inkább saját véleménybuborékába menekül.

MODERN INDIVIDUUM ÉS SZABADSÁG

A középkori ember erősen korlátozott, hierarchikus, zárt társadalomban élt. Ez a közeg biztonságos, ismerős és megszokott környezetet biztosított a társadalom egyedei számára, de az egyéniséggé válás előtt jelentős, esetenként áthághatatlan akadályok tornyosultak. Ám a történeti viszonyok változásai lehetővé tették az individualizáció tömeges mértékű megindulását.

Az individuum kifejlődésének ideológiai háttere, támasza kezdetben vallási formában, a reformáció mozgalmaiban jött létre. Arra törekedtek, hogy az ember Istenhez fűződő viszonyának alakítását az egyes ember saját kezébe adják, így az individuális szabadság először a hit vonatkozásában jött létre, illetve: először a hit dolgában igényeltek individuális szabadságot.

Az ezt követően kibontakozó modern polgári világ értékrendjének centrumába az individuális függetlenségre és szabadságra alapozott saját világok feletti uralom került. Az individuális függetlenség és szabadság, a saját világ és a saját világ feletti korlátlan uralom korábbi korokban isteni, illetve hűbérúri kiváltságoknak számítottak. A modern polgári fejlődés e kiváltságok megszüntetésére, az individuális kontroll „demokratizálására” törekedve minden individuum számára „megígérte” a saját világot s a saját világ feletti uralmi pozíciót.

illetve *Die Angst vor der Freiheit* 1952. A magyar fordítás – *Menekülés a szabadság elől* – az eredeti angol kiadás 1969-es verziója, valamint a standard német kiadás alapján készült (1993).

³ Ropolyi László: Digitális identitás – e-személyiség. In *Az identitás*. Lábjegyzetek Platónhoz 18. Szerk. Daróczi Enikő és Laczkó Sándor. Szeged, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó. 2020. 245–259.

Mindazonáltal a kifejlődő modern individuum egy számára idegen, ellenséges környezetben találta magát, ami tele volt ismeretlen veszélyekkel, beleértve a másik individuum ismeretlen törekvéseit is – és senki se védelmezte ezekkel a veszélyekkel szemben. A formálódó individuum alapélményei közé tartozott a szorongás, a félelem, az elemi biztonság hiánya, s csakis magára számíthatott. Ezek a körülmények determinálták a modern individuum alapvető személyiségvonásait s hoztak létre individuálisan szabad, önző individuumok sokaságával benépesített elidegenedett világot.⁴

A közösségek élete az értelmes önzés és a társadalmi szerződés eszméi nyomán alakult. Az uralom eszköze a modern tudásra alapozott hatalom. Az embereknek a természet, a társadalom és önmaguk feletti uralmát szolgálva az élet minden szférájában érvényre jut a modern racionalitás. Minden lét az univerzális érvényességű elvont ész fényében igazolódik.

A modernitás rendszere évszázadokig működni látszott, s korábban soha nem tapasztalt gazdasági és kulturális fejlődést produkált. A 20. századra azonban a helyzet lényegesen megváltozott. A század szörnyűségekké és szenvedésekkel teli története, az uralomra jutott embertelen eszmények hiteltelenné tették a modernitás egész hagyományát. Gyanúba keveredett az élet fölött hatalmat szerző elvont ész, az emberek hatékony pusztításában részt vállaló tudás, tudomány és technika, valamint a társadalmi rendszereket intézményesített pokollá változtató modern politikai hatalom. A század közepére egyértelművé vált a modern viszonyok tarthatatlansága: kiteljesedett és elmélyült egy gazdasági, politikai, kulturális, az egész modern világrendszert átfogó válságfolyamat.

SZABADSÁG ÉS INTERNETHASZNÁLAT

Az internet a modernitás 20. században kibontakozó válságának a terméke. A válság nagy, összetett rendszerek átalakulását jelenti, melynek során a rendszer integritása meggyengül, az rendszert összetartó tényezők elveszítik hatékonyságukat, a rendszer felbomlik, szétesik, így napirendre kerülhet egy új rendszer létrehozása, s kialakítható lesz a létezők új szisztémája.⁵ A válság lefolyását a *dinamisz*, az *energeia*, és az *entelekheia* (arisztotelészi) fázisai jellemzik. A legmélyebb (*energeia*) fázisban, amelyre a teljes szétesettség jellemző, megszűnik a korábban „fennálló valóság” dominanciája, a folyamatban lévő változások s az ezekre való érzékenység elszakítják a szemléletet a fennállótól.

⁴ Fromm, Erich: *Menekülés a szabadság elől*. Ford. Bíró Dávid. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

⁵ Ropolyi László: Válság és átalakulás a koronavírus-járvány idején. In *Koronavírus idején*. Szerk.: Fokasz Nikosz – Kiss Zsuzsanna – Vajda Júlia. replika e-könyv. Budapest, Replika Alapítvány, 2020. 101–107.; Ropolyi László: Filozófia a posztigazság korában. *Polanyiana* 2022/1 (31). 38–62.

Ezzel eltűnik persze a referencia is, a szilárd pont, a „fennálló valóság” és a valóság kontrollja. A valóság feloldódik, virtualizálódik, relativizálódik és pluralizálódik. A válság (elszigetelt individuális) résztvevő-szemlélője nem „lát vagy nem néz ki” a folyamatból, együtt sodródik vele, kétségessé válik mindenféle összehasonlítás értelme és lehetősége. Ezt az álláspontot kríziskainak mondhatjuk, mivel a legmélyebb válság terméke, a modernitásban létrejövő legfontosabb változata a posztmodern attitűd.

A posztmodern álláspont ilyenformán a modernitásnak az *elvont észszerűség univerzális* használatára alapozott ideológiájától, valamint az ennek következtében fenyegető, illetve kibontakozó társadalmi és kulturális katasztrófáktól való megszabadulást foglalja magába. Követőjét sikeresen felszabadíthatja az elvont észszerűség, azaz az egyetlen valóság egyetlen helyes értelmezésén gyakorolható egyetlen helyes gondolkodásmód követésének uralma alól. Legfontosabb értékei a pluralitás, virtualitás, individualitás, töredezettség, hatalomellenesség, benne foglalt modernitás.⁶ Az internet ebben a helyzetben születik, a válságot realizáló „késő modern” ember gyakorlati válasza a modern válság kibontakozására és elmélyülésére. Az internet mint technikai termék befogadja, megőrzi és működése során megvalósítja, generálja a létrehozása során beleépített posztmodern értékeket.⁷

Az internetet létrehozó és fenntartó hálópolgári törekvések a modernitás sikertelennek bizonyult programja után 500 évvel ismét napirendre tűzik az individuum saját világának létrehozását s a saját világ feletti saját uralom igényét – ezúttal virtuális (vagyis valamilyen mértékben valóságos) létezőként azonosítva azokat. Az uralom eszköze – az internethasználat révén realizálódó – posztmodern tudásra alapozott hatalom. Az internethasználat során így gyakorlatilag is megvalósul, realizálódik a posztmodern emancipatorikus funkciója. Mivel az internet az ember világában „mindenütt jelen van”, illetve képes befogadni az emberi világ minden aspektusát, a „késő modern” ember egész életét képes áthatni és átalakítani: a modern társadalmi létet (s így minden korábbi társadalmi létet is) meghaladó, a modern társadalmi viszonyok uralma alól felszabadító új emberi létmódot generál. Ezt a (természeti és társadalmi létmódokra ráépülő, harmadik emberi) létmódot hálólétként azonosíthatjuk.⁸ A hálólét – mint a posztmodern értékrendet realizáló létmód – az individuális szabadság és függetlenség virtuális birodalma.

A modern létviszonyok egésze helyett ezúttal csak a modern racionalitáshoz való individuális viszonyunk alakulását idézzük fel kissé részletesebben. Vajon hogyan szabadítjuk fel magunkat az internethasználat révén a kontrollját

⁶ Uő: *Az Internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Budapest, Typotex. 2006.

⁷ Uo., továbbá pl. Ropolyi László: Három világ. *Erdélyi Múzeum* LXXXVI/4. 2024. 69–81.

⁸ Uo.

vesztett, absztrakt ész uralma alól? Vegyük észre, hogy a modern individuum tudáshoz való viszonya hasonlatos a középkori ember hithez való viszonyához.⁹ Amiként a vallásos hit reformációja a Biblia individuális értelmezhetősége révén lehetővé teszi az isteni mondanivalóhoz való közvetlen viszonyt, úgy az internethasználat révén a tudáshoz való közvetlen viszony kialakulását is azonosíthatjuk: az interneten tájékozódó nethasználó a tudás intézményrendszerétől függetlenül, közvetlenül fér hozzá a neten szabadon elérhető tudáshoz. Másként mondva: a hálópolgár a tudás, az ismeretek, a valóság, az igazság kérdésében nincsen kiszolgáltatva az univerzális elvont észt érvényre juttató intézményeknek és szakértőknek, hanem saját szándékai, céljai, érdeklődése és érkei, vagyis személyes döntései révén válogat és választ a rendelkezésre álló lehetőségek közül. A tudás „reformátorai”, a hálózat építői és fejlesztői megkísérlik kiépíteni az egyes egyén és az egész emberi tudás közötti közvetlen, személyes kapcsolatot. Ennek során korlátozzák vagy kiiktatják a tudományos intézményrendszer (egyetemek, akadémiák, kiadók, könyvtárak stb.) befolyását, lehetőleg nem kérnek az absztrakt ész hivatalos szakértőinek hatalmából. A posztmodern reformátorok híveinek, a posztmodern individuumoknak persze nincs könnyű dolguk, hiszen a hálózaton szörfölő személy (ismeretelméleti szempontból) bizonytalan helyzetben érzi magát. A hálózaton bolyongva a tudományos intézményrendszer és a tudásmozzaiok szakértőinek segítségét nélkülözve, közvetlenül és személyesen kell értékelnie minden tudáselemet.

Az egész emberi kultúrával szembeesülve ez a feladat hatalmas súllyal nehezedik mindannyiunkra; felkészületlenül bele vagyunk vetve e mérhetetlen (értelmezési) szabadságba, és úgy tűnik, senki sem fog rajtunk segíteni. Az interneten magunkra maradunk a tudás egész univerzumával, egy számunkra ismeretlen, végzetes személyes tévedésekkel fenyegető, mások által benépesített, idegen világgal. Az internethasználat révén felszabadulhatunk a modern ész uralma alól – de szembe találjuk magunkat információk, ismeretek, érvelések, álláspontok, vélemények, értékek, érdekek és törekvések átláthatatlan, végeérhetetlen és folyamatosan gyarapodó konglomerátumával s az ebben a közegben való eredményes tájékozódás szükségletével.

MENEKÜLÉS A BUBORÉKBA

Noha a hálópolgár értelmezési belevetettsége és kiszolgáltatottsága kétségtelenül fennáll, sőt egyre fokozódik, de nem szükségszerűen válik kontrollálhatatlan körülménnyé. A kiszolgáltatottságot, az értelmezési bizonytalanságokat csökkenti a hálólétet hordozó létmódok (szükségszerű) jelenlétének tudomásul vétele, vagyis a releváns társadalmi és természeti viszonyok és

⁹ Ropolyi László: A tudás reformációja. *Korunk*. Harmadik folyam XII (1). 2001. 38-45.

meghatározottságok párhuzamos figyelembevétele. Azaz nem szükséges – és nem is lehetséges – kizárólag a hálólét szférájában tájékozódni, hiszen az ember mindhárom létszférában jelen van. A különféle internetes technikák különféle ebből adódó lehetőségeket hasznosítanak.

Az utóbbi évtizedben meghatározó jelentőségűvé váltak a közösségi média (mindenekelőtt a Facebook, a YouTube, az X, a WhatsApp, a TikTok) használatával kapcsolatos problémák. A közösségi média fontos adottsága, hogy személyes, vagy legalábbis személyesnek tekintett relációkat is hasznosít: használatuk révén a netező nem „személytelen” tartalmakkal, hanem – elvileg létező, megismerhető, megszólítható, „valóságos” személyek által képviselt tartalmakkal kerülhet kapcsolatba. Humán ágensek (ismerősök, barátok, ismeretlen, de létező személyek, véleményformálók, tartalomgyártók stb.) személyre szabott kommunikációja zajlik elvont tartalmakkal való ismerkedés helyett. Ebben a kommunikációs és kulturális környezetben jöttek létre a vélemények, értékelések, valóságértelmezések kizárólagosságát képviselő személyes entitások, az ún. véleménybuborékok, a visszhangkamrák, az ismeretelméleti bunkerek.

Fontos tényező, hogy a közösségi média elterjedésével egyidőben válik általánossá az ún. okos telefonok használata a mobil kommunikációban – aminek közvetlen következménye a közösségi médiában való folyamatos (online) jelenlét. Ez arra vezet, hogy a közösségi média használója lényegében soha sincs egyedül. „Valóságos” fizikai környezetében sokszor nincsen „teljes mértékben” jelen, virtuálisan persze ott is van és nincs is ott – valójában pedig szinte folyamatosan közösségi életet él.

Ilyen módon a közösségi média fogyasztója nincsen arra ráutalva, hogy az információk és értelmezések bárki számára hozzáférhető, személytelen özönéből saját erőfeszítéssel hozzon létre a maga számára elfogadható személyes értelmezéseket. Természetesen megteheti, de folyamatosan rendelkezésére állnak ismeretségi/baráti körének népszerű (és személyes) álláspontjai, véleményei, kétségei és evidenciái – mégpedig közvetlenül fogyasztható formában. Az efféle helyzetek jellemzésére használjuk a véleménybuborék kifejezést, mivel a saját ismeretségi körben elterjedt véleményekkel és értelmezésekkel való ellátottság szükségtelessé és feleslegessé teszi az adott értelmezési körből való kitekintést, az eltérő álláspontok aktív keresését. (Véleménybuborékba záródás persze nem csak az internetes közösségi média terméke lehet, gyakran előfordul offline közösségek gyakorlatában is.)

A közösségi média esetében csak a jelenség általánossága, a netes kontextusban minden felhasználó számára folyamatos és tömeges jelenléte, könnyed elfogadhatósága és jelentős kulturális következményei a specifikusak.

A véleménybuborékba záródás egyszerűen csak megtörténik a média fogyasztójával, de emellett még esetenként a szituáció tudatos alakítását is

megfigyelhetjük. Visszhangkamra jelenségnek mondjuk a véleménybuborék fenntartására való aktív törekvést. Ennek a működtetése során szándékosan figyelmen kívül hagyjuk a buborékunkban elterjedt értelmezésekkel és véleményekkel nem egyező álláspontokat,¹⁰ azaz kizárólag a buborékunkban elfogadott nézeteket tekintjük relevánsnak. Ilyesmi is előfordul az offline világ zárt közösségeiben, netes változataik azonban hálózataik révén sokkal elterjedtebbek, virulensebbek, dinamikusabbak. A vélemények neten gyakorolt kizárólagossá tétele egyszerű és hatékony eszköz a „világ” kettéosztására, a mi és az ők határozott megkülönböztetésére, a jó és a rossz kívánatosnak tekintett szétválasztására.

Előfordul az is, hogy magának e megkülönböztetésnek a védelmezése, illetve érvényre juttatása válik gyakorlati feladattá. Ebben a helyzetben a buborék, illetve a kamra harci tereppé, episztemikus bunkerré változhat, s a vélemények és álláspontok „veszélyes” pluralizmusa közepette ettől remélhetünk valaminő biztonságot.¹¹

A vélemények személyességéhez szokott nethasználók kiszolgálásának jellegzetes szereplői az ún. véleményvezérek, akik képesek a közösségi médiában hatékonyan terjeszteni – sokszor meglepően széles kulturális spektrumban – saját nézeteiket. Rendszeresen közzétett állásfoglalásaik révén követőik, híveik, rajongóik számára létrehozzák, formálják, értelmezik a „fennálló” világ egészét vagy egyik-másik összefüggését.

Elégge nyilvánvaló, hogy a fentebb vázoltak szerint zajló tömeges nethasználatnak nagyon jelentős világnézeti, kulturális és társadalmi következményei vannak. Bevett gyakorlattá váltak azok az eljárások, amelyek végül a posztigazság viszonyaiként stabilizálódnak. A posztigazság azon körülményeknek, viszonyoknak és jelenségeknek a megjelölésére szolgáló fogalom, amelyek fennállása/megvalósulása esetén nyilvános vélemények és nézetek létrejöttében és képviselésében az objektív tények helyett a vázolt módon konstituálódó érzelmi tényezők, személyes meggyőződések és hiedelmek játszanak meghatározó szerepet.¹² A posztigazságban az igazság nem vész el, hanem átalakul. Radikálisan megváltoznak előállításának eljárásai, körülményei és feltételei – s mindezek következtében eltűnik unicitása is: egyetlen igazság helyett igazságok sokasága keletkezik. A posztigazság körülményei között az igazság individualizálódik, relativizálódik és pluralizálódik.

¹⁰ Zoglauer, Thomas: *Constructed Truths. Truth and Knowledge in a Post-truth World*. Wiesbaden, Springer Vieweg. 2023

¹¹ Furman, Katherine: Epistemic Bunkers. *Social Epistemology* 37/2. 2023. 197–207.

¹² McIntyre, Lee C.: *Post-truth*. Cambridge MA: MIT Press. 2018, Zoglauer i.m.

FÉLELEM A SZABADSÁGTÓL

Mindezek alapján tehát fontosnak tűnik az internet két használati módját határozottan megkülönböztetni: i) egyfelől az internethasználat kezdeteitől (lényegében az 1980-as évek elejétől) nagyjából a 2010-es évek közepéig tartó, ii) másfelől a 2010-es évek közepétől napjainkig terjedő szakasz használati módjait. A szakaszok határán az internetezés lényeges megváltozása áll.

Az internethasználat kezdeteit a lehetőségek burjánzása jellemezte. Az internet világméretű hálózatának kiépülése lehetővé tette az emberek milliárdjaira kiterjedő különféle „virtuális” közösségek formálódását, az individuális és közösségi életnek a digitális létben realizálható „online”, térben, időben és kontextusban való kiterjesztését, ugyanakkor világossá tette az emberi kultúra aktuális állapotát, s elősegítette az egyének és közösségek lehetőségeinek felismerését saját életük és kultúrájuk, illetve az emberi történelem alakításában. E történések értelmezésében hasznosnak találtuk Frommnak a modern személyiség formálódására vonatkozó elképzeléseit.

Napjainkra azonban a közösségi média domináns használatával összefüggésben a netkultúra emancipációs szerepének és civilizációs következményeinek optimista érzülete lényegesen meggyengült, vagy talán meg is semmisült. Az utóbbi 10-15 évben ugyanis összeesküvés-elméletek, álhírek, dezinformációs törekvések jelennek meg és terjednek megállíthatatlanul a hálózatokon, véleménybuborékok záródnak, rögzülnek a posztigazságra jellemző viszonyok.¹³

Eme újabb fejlemények értelmezéséhez folyamodjunk ismét Fromm személyiségelméletéhez. Fromm nyomán érdemes felfigyelni az „individuáció” folyamatába foglalt nehézségekre. Mindenekelőtt arra, hogy az ember individuummá válásával párhuzamosan kibontakozik környezetének többi szereplőjétől való fokozott elválasztottsága, növekvő magánya is. Holott az ember alapvetően rá van utalva a másokkal való közösségre. A mások általi elfogadottság, a másokkal való közösség és együttműködés, a valahová tartozás nélkülözhetetlen viszonyok minden ember számára. Ezek birtoklása érdekében hajlandó individuális szabadságát is korlátozni vagy veszélyeztetni. Az individuális szabadság gyakorlása a közösséghez való tartozás elvesztésének félelmét generálhatja. Fromm végső soron efféle, az emberi természetre jellemző tényezőkkel értelmezi a tekintélyelvű, fasiszta rendszerekkel való individuális együttélés, ill. együttműködés tapasztalatát is.

A náciizmus „pszichológiájához” vezető folyamat részét képezik az individuális szabadságtól való menekülés mechanizmusai. Tipikus módszer a tekintélyelvű

¹³ Fuller, Steve: *Post-Truth. Knowledge as a Power Game*. London and New York, Anthem Press. 2018.; Cosentino, Gabriele: *Social Media and the Post-Truth World Order. The Global Dynamics of Disinformation*. London and Cham, Palgrave Macmillan and Springer Nature. 2020; Krekó Péter: *Tömegparanoia 2.0. Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2021.

(autoriter) magatartás, a saját én függetlenségéről való lemondás, a valakivel vagy valamivel való összeolvadásból meríthető erő. Jellemzők a destruktív késztetések is. Gyakori a kényszeres azonosulási vágy, a konformitás ambicionálása. Az ember hajlamos kulturális mintákkal való teljes azonosulásra, sőt akár önmaga megszüntetésére is, olyanná szeretne lenni, mint mindenki más.¹⁴ Nagyon hasonló gondolatokat találhatunk József Attila *Légy ostoba* című, 1935-ben írt költeményében is.¹⁵

Mindezek nyomán megállapíthatjuk, hogy a közösségi médiát „paranoid” módon használó hálópolgár tevékenységét az individuális szabadságtól való félelem is motiválhatja. A szabadságtól való menekülés Fromm által azonosított mechanizmusai kivétel nélkül megjelennek a véleménybuborékát (illetve a véleményeek képviselőitének említett aktívabb formáit) fenntartó hálópolgár gyakorlatában. A közösségi média használóinak tömegei menekülnek a buborékba a tények, vélemények, valóságok, igazságok saját, szabad, individuális értelmezéseinek feladatai elől. Szabadságtól való félelmük következtében létesül és létezik a posztigazság korszaka. A személyiség karakterstruktúrája alakulásának dinamikájára vonatkozó Fromm-féle megállapítások nyomán az is világos, hogy a posztigazság korszaka nem ér sose véget. A szabadságvágy és a szabadságtól való félelem egyaránt folyamatosan jelen lesz, a véleménybuborékokba való menekülés folytatódik – az internethasználat körülményei között ez szinte evidensen adódó, könnyen és hatékonyan megvalósítható praxis.

Mindazonáltal ebből nem következik, hogy végképp le kellene mondani mindenféle közös valóság, közös világ, közös igazság létrehozásának lehetőségéről. A posztigazsággal való együttélés efféle alternatíváját sugallja az ún. probabilitizmus analógia,¹⁶ amelynek a segítségével fenntartható a szubjektív valószínűségekre alapozható, bayesianizmust alkalmazó közös valóságkonstrukció lehetősége.

Másképp, Fromm analíziséből figyelemre méltó módon az is következik, hogy a szabadság elől menekülő hálópolgárok posztigazságot realizáló világában a kultúra sok vonatkozásban szükségképpen megegyezik a tekintélyelvű, fasiszta, sőt náci értékrenddel – s így természetesen adódik a kérdés: vajon megismétlődhet-e ez az emberi közösségeket megsemmisítő katasztrófa? A válasz lehet nem. A természeti, társadalmi és hálólét szféráiban egyaránt ott-honos ember e szokatlanul komplexszé vált világban korábbi korok embereinél könnyebben találhat menekülési utat.

¹⁴ Részletesen lásd pl. Fromm könyvének V. fejezetében.

¹⁵ Ropolyi László: A folyó söpredéke. *Többllet* X/2 (25). 2018. 11–21.

¹⁶ Ropolyi László: Posztfelelősség. In *A felelősség*. Lábjegyzetek Platónhoz 20. Szerk.: Daróczi Enikő és Laczkó Sándor. Szeged, Pro Philosophia Szegedienzi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó, 2023. 284–295.